

θέτως τῆς ἀνθρωπότητος, ἐδῶ, ὅπου ἡ ἴστορία προβάλλει μὲ συνείδησιν τοῦ ἔαυτοῦ της, προβάλλει ὡς ἴστορία, ἐν τῇ εἰδικωτέρᾳ τῆς λέξεως ἔννοιᾳ, ἡ πρόνοια «προνοεῖ» διὰ τῶν ἀνθρώπων, τὸ παγκόσμιον πνεῦμα, ἐπιστρέφον ἀπὸ τοῦ ἀντικειμένου εἰς τὸ ὑποκείμενον, ἐκδηλοῦται καὶ ὑπάρχει διὰ τοῦ πνεύματος ἡμῶν τῶν ἴδιων. Διὸ σὺντὸ εἶναι ἡ ἴστορία τὸ ἱερώτερον τῶν πραγμάτων. Διὸ αὐτὸς ἀποτελεῖ αὕτη κυριολεκτικῶς τὸν καθηρέπτην τοῦ παγκοσμίου πνεύματος.

Ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἀνωτέρῳ ἐπιχειρηθεῖσαν ἔρμηνείαν τῆς περὶ ἴστορίας θεωρίας τοῦ Schelling νοεῖται ἐπίσης καὶ ἐξηγεῖται ὁ τρόπος, καθ' ὃν οὗτος, πέραν ὅλων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς ἴστορίας διακριτικῶν, προέβη εἰς τὴν διαίρεσιν τῆς ἴστορίας τῆς ἀνθρωπότητος εἰς περιόδους. Ἡ διαίρεσις, ἐπιχειρουμένη εἰς τὸ θεμελιώδες ἔργον του «System des transzendentalen Idealismus», ἐμφανίζει τὴν ἀνθρωπότητα διελθοῦσαν τρεῖς μεγάλας περιόδους, τὰς περιόδους τῆς φύσεως, τῆς μοίρας καὶ τῆς ἴστορίας. Ἀντιθέτως πρὸς τὰ τρία στάδια τοῦ Comte, τὸ θεολογικόν, τὸ μεταφυσικὸν καὶ τὸ θετικόν, στάδια, διὸ ὃν ἡ ἴστορία, κρινομένη ἐπὶ τῇ βάσει στενῆς τινος λογικῆς ἀρχῆς, ἐμφανίζεται προοδεύουσα ὡς πρὸς ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις της καὶ δὴ κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥστε πᾶσα ἐκδήλωσις νὰ ἔχῃ σχετικὴν ἀπλῶς ἀξίαν, ἀξίαν ὅχι ὡς πρὸς ἔαυτὴν, ἀλλ' ὡς πρὸς τὸν σκοπόν, εἰς τὸν δποῖον θεωρεῖται κατ' ἀνάγκην τείνουσα δλόκληρος ἡ ἴστορία, αἵ περιοδοι τοῦ Schelling ἐμφανίζονται προσδιωρισμέναι ὑπὸ ίσοτίμων πρὸς ἀλλήλας στάσεων τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου, στάσεων, διὰ τὸν προσδιορισμὸν τῶν δποίων ἐπεχείρησεν ὁ Schelling νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὰ νοήματα, τὰ δποῖα διεῖπον τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ κόσμου. Διὰ τῶν περιόδων τοῦ Schelling, αἵ δποῖαι, ὑπὸ τὴν ἀτομικότητα (τὴν ἀπόλυτον καὶ ὡς πρὸς ἔαυτὴν ἀξίαν ἀτομικότητα) ἐκάστης ἐποχῆς, δὲν ἀποκλείονται καὶ τὴν ἀτομικότητα πάσης ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς αὐτῆς ἐποχῆς γενομένης εἰδικωτέρας ἐκδηλώσεως, προβάλλει ἡ ἴστορία ὡς δρᾶμα καὶ ὅχι ὡς ἀπλῆ, ἀντικειμενικῶς, ἐπὶ τῇ βάσει λογικοῦ σχήματος βαθμολογητέα διαδικασία. Ἡ ἴστορία προβάλλει εἰς τὸ ἔργον τοῦ Schelling ὡς δρᾶμα, τοῦ δποίου τὸ κρίσιμον σημεῖον, τὸ σημεῖον τῶν μεγάλων συγκρούσεων καὶ διαστάσεων, ὑπάρχει εἰς τὴν δευτέραν περίοδον, τὴν

περίοδον τῆς μοίρας, ἢ δποία παρεμβάλλεται μεταξὺ τῆς ἐποχῆς τῆς ἀκμῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ τῆς γενέσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ. Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν ἀποκαλύπτεται, κατὰ τὸν Schelling, ἡ «αἰωνία ἀνάγκη», ἀποκαλύπτεται ἡ θέλησις τῆς προνοίας ὡς μοίρα, ἔρχομένη οὕτω εἰς μνήμεσιν καὶ λαμβάνουσα στάσιν ἀνταγωνισμοῦ πρὸς τὴν ἐλευθερίαν. Δὲν πρόκειται ἐνταῦθα νὰ κρίνωμεν, ἐὰν ἡ σύλληψις αὐτὴ τοῦ Schelling εἴναι δρᾶ ἢ ἐσφαλμένη. Ἐκεῖνο, τὸ δποίον μᾶς ἐνδιαφέρει, εἴναι τὸ πνευματικὸν κίνητρον τῆς συλλήψεώς του. Τὸ κίνητρον αὐτὸν εἴναι βαθύτατα ἴστορικόν, ὅφείλεται δηλαδὴ εἰς συνείδησιν κατέχουσαν τὸ μυστικὸν τῆς ἴστορίας. Διότι ἡ ἴστορία εἴναι πρᾶγματι, ὅπως τὴν εἶδεν ὁ Schelling, δρᾶμα. Εἰς τὸ δρᾶμα ὑπάρχει ἡ ἀνάγκη καὶ ἡ ἐλευθερία. Ὁταν ἔρχωνται εἰς σύγκρουσιν αἱ δύο αὐταὶ δυνάμεις, ἡ ἔκβασις τῆς συγκρούσεως ἐμφανίζεται ὡς ἔκβασις μοίρα ἡ. Δὲν ἔγκειται δῆμως ἡ ἴστορία εἰς τὴν διαρκῆ τῶν δυνάμεων τούτων σύγκρουσιν. Ἀπὸ ἐναντίας μάλιστα: ἡ σύγκρουσις ἀποτελεῖ ἔξαίρεσιν. Ἡ παγκόσμιος ἀνάγκη ἐναρμονίζεται συνήθως πρὸς τὴν ἐλευθερίαν. Ἡ «ἄρμονία» μεταξὺ ἀνάγκης καὶ ἐλευθερίας ἀποτελεῖ, κατὰ τὸν Schelling, τὴν οὐσίαν τῆς ἴστορίας. Τί ἐννοοῦμεν δῆμως, λέγοντες τοῦτο; Πῶς εἴναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ ἐλευθερία, δταν αὐτῇ συμπίπτῃ πρὸς τὴν ἀνάγκην; Πῶς ἐννοεῖ τὸν σύμπτωσιν αὐτήν, διὸ ἡς αἱρεται ἐκ πρώτης ὄψεως ἡ ἐλευθερία, ὁ Schelling;

Ἡ ἀνάγκη, ἡ ἐκ τῆς παγκοσμίου προνοίας ἀπορρέουσα, συνυφαίνεται εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἴστορίας μὲ τὴν ἐλευθερίαν, διότι τίθεται καὶ αὐτὴ ὑπὸ δοκιμασίαν, θέτει δὲ ἀντιστοίχως ὑπὸ δοκιμασίαν καὶ ἔκείνους, εἰς τοὺς δποίους ἐδόθη τὸ δικαίωμα νὰ εἴναι συνειδητοὶ καὶ ἐπομένως ἐλεύθεροι διεκπεραιωταὶ τῶν ἐντολῶν τῆς παγκοσμίου ἀνάγκης, τῆς παγκοσμίου προνοίας. Ὡς τοιοῦτοι ἐλεύθεροι διεκπεραιωταὶ ἐμφανίζονται οἱ ἴστορικῶς ζῶντες ἀνθρώποι. Ὁ, τι θὰ γίνῃ, εἴναι, κατὰ τὸν Schelling, δπωσδήποτε προδιαγεγραμμένον. Τὸ δτι δῆμως ἔκεινο, τὸ δποίον θὰ γίνῃ κατ' ἀνάγκην, θὰ πραγματοποιηθῇ ὡς πρᾶξις ἐμοῦ ἢ ἀλλου τινος, τὸ δτι τοῦ παγκοσμίου πνεύματος ἡ σοφὴ καὶ προδιαγεγραμμένη κατεύθυνσις χρειάζεται τὴν πρωτοβουλίαν καὶ τὴν εὐθύνην ὥρισμένων ἀνθρώπων διὰ νὰ πραγματοποιηθῇ, τὸ δτι ὥρισμένοι ἀνθρώποι ἔχουν τὴν ἐλευθερίαν νὰ συγκρουσθοῦν.

πρὸς τὴν προδιαγεγραμμένην κατεύθυνσιν καὶ νὰ ἡτηθοῦν, νὰ συντιθοῦν, ἐν ᾧ ἄλλοι συμμορφοῦνται, μεταβάλλοντες εἰς ἵδιαν αὐτῶν πρᾶξιν τὴν θέλησιν τῆς παγκοσμίου προνοίας, αὐτὰ δλα, περὶ τῶν ὅποιων ἐπανειλημμένως εἰς διάφορα, σημεῖα τῶν ἔργων του δμιλεῖ ὁ Schelling, προσδιορίζουν ἐπαρκῶς τὴν ἔκτασιν τῆς ἐλευθερίας, ἢ ὅποια ἔδόθη εἰς τὸν ἀνθρωπὸν ως διεκπεραιωτὴν ἀκριβῶς τῶν ἐντολῶν τῆς παγκοσμίου ἀνάγκης. Καὶ ὅσοι ἀνθρωποι—αὗτοὶ μάλιστα εἶναι οἱ μεγάλοι—συμμορφοῦνται εἰς τὰ; ἐπιταγὰς τῆς παγκοσμίου προνοίας, δὲν συμμορφοῦνται διὰ τοῦ ἐνστίκτου, ἀσυναισθήτως, ως ἀστερημένα βουλήσεως ὅργανα αὐτῆς, ἀλλὰ συμμορφοῦνται διὰ τοῦ πνεύματός των, ἐπικοινωνοῦν δι' αὐτοῦ πρὸς τὴν πρόνοιαν, πρὸς τὸ παγκόσμιον πνεῦμα, ἀποτελοῦν οἱ ἕδιοι καὶ αἱ πράξεις των τὴν ἐν τῷ χρόνῳ ἀποκάλυψιν τοῦ ἀπολύτου Λόγου. Ἡ προεία τῆς ἴστορίας εἶναι προδιαγεγραμμένη, διότι ἀκριβῶς ὑπάρχουν ἀνθρωποι, οἱ ὅποιοι, ἐν ᾧ εἶχον τὴν ἐλευθερίαν νὰ ἀντιπαραταχθοῦν εἰς αὐτὴν ἢ νὰ τὴν ἀγνοήσουν, φθάνουν ἐν τούτοις εἰς τοιαύτην πνευματικὴν ἀνάπτυξιν, ὥστε ἀνακαλύπτουν καὶ ἀποκαλύπτουν, συλλαμβάνουν ὑπευθύνως, πραγματοποιοῦν καὶ ἀνάγουν ταῦτη χρόνως εἰς τὴν ἴδαικήν της πηγὴν τὴν θέλησιν τῆς παγκοσμίου προνοίας. Ἡ προεία τῆς ἴστορίας εἶναι προδιαγεγραμμένη, διότι ἀκριβῶς ὑπάρχουν ἀνθρωποι, οἱ ὅποιοι γίνονται κύριοι τῆς ἀποστολῆς των καὶ τῆς προδιαγεγραμμένης προείας των. Διὰ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἴστορίας του δίδει τὸ πνεῦμα λόγον εἰς τὸν ἔαυτόν του. Μόνον κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εἶναι δυνατὸν νὰ συλληφθῇ καὶ πρέπει νὰ ἐρμηνευθῇ ἢ μεγάλη προσπάθεια τοῦ Schelling, ὅπως συμβιβάσῃ τὴν ἀνάγκην μὲ τὴν ἐλευθερίαν. "Οπως εἰς ὅλας τὰς πλευρὰς τοῦ φιλοσοφικοῦ του συστήματος, οὕτω καὶ εἰς τὴν πλευράν, ἢ ὅποια ἀναφέρεται εἰς τὸ πρόβλημα τῆς ἴστορίας προσπάθει ὁ Schelling νὰ ἀνακαλύψῃ τὸ σημεῖον, δι'οῦ αἴρονται διαλεκτικῶς αἱ ἀντινομίαι, εἰς τὰς ὅποιας ἢ κοινὴ λογικὴ σταματᾷ. Ἡ προσπάθειά του ἦνοιε τὸν δρόμον εἰς τὴν διαλεκτικὴν καὶ οὐσιαστικὴν ἐμβάθυνσιν τῆς συνειδήσεώς μας εἰς τὸ πρόβλημα τῆς ἴστορίας. Ἡ θρησκευτικότης καὶ ἡ καλλιτεχνικὴ διάθεσίς του ὅχι μόνον δὲν τὸν ἡμπόδισαν, ἀλλὰ τὸν διηυκόλυναν ἀντιθέτως εἰς τὸ θεωρητικὸν ἔργον, τὸ ὅποιον ἔξετέλεσε.

3.—Ο Hegel δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ ἀνευ τοῦ Schelling, δσηδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ ἀπόστασις, ἡ δποία χωρίζει τοὺς δύο μεγάλους φιλοσόφους, εἰς τὴν ὅλην ἐκδήλωσιν τοῦ πνεύματός των καὶ τὴν ψυχικήν των διάθεσιν.⁴ Ή αὐχή, καθ' ἥν ἡ διαίρεσις τοῦ σύμπαντος εἰς ὅρισμένα μέοη—ἀντιθέτως πρὸς τὰς ἐπιταγὰς τῆς κοινῆς λογικῆς—ἐμφανίζει τὰ μέοη ἐκπροσωποῦντα ὡς πρὸς ὅρισμένην φάσιν του τὸ ὅλον, ἡ θεωρία τοῦ παγκοσμίου πνεύματος καὶ ἡ σύλληψις τούτου ὡς δινότητος κειμένης ὑπεράνω τῆς διανοίας καὶ τῶν ἀντινομιῶν ταύτης, ἡ συνύφανσις τῆς ἀνάγκης πρὸς τὴν ἐλευθερίαν κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὃστε οἵ μεγαλείτεροι τῶν ἀνθρώπων, αἱ δημιουργικότεραι τῶν προσωπικοτήτων νὰ προβάλλουν ἐλεύθεραι διὰ τῶν πράξεων ἀκριβῶς τῶν μπαγορευομένων ὑπὸ τοῦ παγκοσμίου πνεύματος, ὅλα αὗτά, τὰ δποῖα εἰς τὸν Hegel ἐμφανίζονται συστηματικώτερον διατετυπωμένα, δφείλονται κατὰ βάθος εἰς τὸν Schelling. Αὗτὸς πρῶτος συνέλαβε θεωρητικῶς τὰ προβλήματα, τὰ δποῖα ἐπεξειργάσθη καὶ ἐσυστηματοποίησεν δ Hegel. Θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ὅτι καὶ ἡ θεμελιώδης περὶ πολιτείας θεωρία τοῦ Hegel, γεννηθεῖσα κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς Kant καὶ Fichte, νοεῖται ἐν ἀναφορᾷ μόνον πρὸς τὸν Schelling.

Εἰς τὸ ἔργον του «Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundlehre», τὸ δποῖον περιέχει τὸ ὅλον διάγραμμα τῆς φιλοσοσίας του, προβαίνει δ Hegel εἰς τὰς ἔξης θεμελιώδεις διὰ τὸ ὅλον σύστημά του διακρίσεις: τὸ σύμπαν διακρίνεται εἰς τὰς τρεῖς σφαιρας τοῦ λόγου, τῆς φύσεως καὶ τοῦ πεπροικισμένου μὲ αὗτοσυνείδησιν πνεύματος. Εἰς ἑκάστην τῶν σφαιρῶν τούτων ἀνταποκρίνεται καὶ ἴδιαίτερος κλάδος φιλοσοφίας. Εἰς τὸν λόγον ἀνταποκρίνεται ἡ λογική (οχι βεβαίως ὡς τυπική λογική, ἀλλ' ὡς διαλεκτική τῶν ἴδεων). Εἰς τὴν φύσιν ἡ φιλοσοφία τῆς φύσεως, τέλος δὲ εἰς τὸ πνεῦμα, τὸ δποῖον συνειδητῶς κατέχει τὸν ἔαυτόν του, ἡ φιλοσοφία τοῦ πνεύματος. Ο λόγος δὲν ὑπάρχει χωρὶς τὴν πραγματικότητα, τὴν φύσιν, ὅπως δὲν ὑπάρχει καὶ ἡ πραγματικότης παρὰ μόνον δι' αὗτοῦ. Ἄλλα καὶ ἀμφότερα ταῦτα, λόγος καὶ φύσις, ὑπάρχουν τέλος μόνον διὰ τοῦ πνεύματος, τὸ δποῖον, ἔχον συνείδησιν τοῦ ἔαυτοῦ του, ἔχει συνείδησιν τοῦ λόγου καὶ τῆς φύσεως. Καὶ τὰ τρία στοιχεῖα τοῦ σύμπαντος, λόγος,

ιρύσις καὶ πνεῦμα, ἀποτελοῦν διαφόρους φάσεις, διαφόρους «στιγμὰς» τῆς αὐτῆς ὀρχῆς. Περιγράφων πάντως τὴν σχέσιν, εἰς τὴν δποίαν ενδίσκονται αἱ διάφοροι αὐτῷ στιγμαὶ πρὸς ἄλληλας, ἐμφανίζει ὁ Hegel τὸν λόγον διασχίζοντα τὴν φύσιν, ἀντικειμενοποιούμενον πλήρως, ἀποξενούμενον οὐτῶς εἰπεῖν ἀπὸ τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ ἐπιστρέφοντα μετὰ τὴν μεγάλην αὐτὴν περιπλάνησίν του εἰς τὸν ἑαυτόν του κατὰ τρόπον συνειδητόν, ἐπιστρέφοντα ἐν ὀνόματι τοῦ πνεύματος τῶν ἀνθρώπων.¹ Εδῶ σημειοῦται ἡ μεγαλειώδης συνταύτισις τοῦ λόγου πρὸς ἑαυτόν. Εδῶ ἡ γενικότης τῶν ἴδεων, ἡ οὖσία, ἐξ ᾧς ἐκπορεύεται ἡ λογικὴ ἀναγκαιότης τυῦ σύμπαντος, ταῦτιζεται πρὸς τὰ εἰδικὰ καὶ συγκεκριμένα περιεχόμενα τῶν φαινομένων, περιεγόμενα, τὰ δποία εἰς τὴν φύσιν προβάλλουν ἀπλῶς ὡς τοιαῦτα. Εδῶ τὸ γενικὸν καὶ τὸ συγκεκριμένον, ταῦτιζόμενα πρὸς ἄλληλα, συνιστοῦν τὴν ἐλευθέραν πνευματικὴν προσωπικότητα, συνιστοῦν τὴν ἰστορικὴν ζωὴν. Ἀναγκαιότης καὶ ἐλευθερία ἀποτελοῦν καὶ διὰ τὸν Hegel, ὅπως καὶ διὰ Schelling, τὰ ἀναγκαῖα ἔκεινα συστατικά, ἐκ τῆς διαλεκτικῆς συνφάνσεως τῶν δποίων προκύπτει τὸ ἰστορικὸν γίγνεσθαι.

Αἱ διαιρέσεις ὅμως καὶ διακρίσεις δὲν σταματοῦν, κατὰ τὸν Hegel, εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο. Ή τρίτη σφαῖρα τοῦ σύμπαντος, τὸ πνεῦμα, ἡ σφαῖρα δηλαδή, ἐντὸς τῆς δποίας ἐπιστρέφει ὁ λόγος εἰς ἑαυτόν, ταῦτιζεται ἀπολύτως πρὸς ἑαυτόν, ἔχει διαφόρους βαθμίδας, εἰς τὸν καθορισμὸν τῶν δποίων ἀφιέρωσεν ὁ Hegel, ἀφ' ᾧς ἥρχισε νὰ συγγράψῃ τὸ ἐν ἔτει 1807 ἐκδοθὲν πρῶτον θεμελιῶδες ἔργον του «Phänomenologie des Geistes», ὅλας του τὰς δυνάμεις, χωρὶς ἐν τούτοις νὰ καταλήξῃ ποτὲ εἰς διατυπώσεις ἀπολύτως σαφεῖς. Αἱ βαθμίδες, τὴν αὐτὴν κλίμακα συνιστῶσαι, συνέχονται βεβαίως πρὸς ἄλληλας, μόνον ὅμως εἰς τὴν ἀνωτάτην τῶν βαθμίδων τούτων σημειοῦται πλήρως ἔκεινο, τὸ δποῖον ἐσκιαγραφήσαμεν ἀνωτέρῳ, σημειοῦται ἡ πλήρης συνταύτισις τοῦ λόγου πρὸς ἑαυτόν.

Αἱ βαθμίδες εἶναι τρεῖς: τὸ «ὑποκειμενικόν», τὸ «ἀντικειμενικόν» καὶ τὸ «ἀπόλυτον» πνεῦμα ἦ—κατὰ τὴν διατύπωσιν, ἡ δποία δίδεται εἰς τὸ ἔργον τοῦ Hegel «Grundlinien der Philosophie des Rechts»—ἡ ὑποκειμενικὴ βούλησις, ἡ ἀντικειμενικὴ βούλησις καὶ ὁ κόσμος τῶν ἴδεων. Μόνον διὰ τοῦ ἀπολύτου πνεύματος, τὸ δποῖον ἔχει ἀπόλυτον

συνείδησιν τοῦ ἔαυτοῦ του, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ τοῦ κατ' εἰκόνα καὶ δμοίωσιν αὐτοῦ πλασθέντος κόσμου, ταῦτίζεται πλήρως τὸ ὑποκείμενον πρὸς τὸ ἀντικείμενον. Τῆς ταῦτοτητος αὐτῆς ἔκφρασις εἶναι τὸ καθ' ὅλα ἐλεύθερον Ἐγώ. Ἐνῷ τὸ ὑποκειμενικὸν πνεῦμα ἐμφανίζει τὰ ἀντικείμενα πάσχοντα ὑπὸ τὴν αὐθαιρεσίαν τῶν τυχαίων ὑποκειμένων, τὸ ἀντικειμενικὸν πνεῦμα, ἀν καὶ δρμάται ἐκ τῆς ἀντιστρόφου σχέσεως, ἢ δποίᾳ ἐμφανίζει τὰ ὑποκείμενα πάσχοντα, τείνει ἐν τούτοις (ἢ τάσις αὐτὴ συνιστᾶ, δπως θὰ ἴδωμεν, τὸ ἰστορικὸν γίγνεσθαι) εἰς τὸ νὰ ἀνυψώσῃ ταῦτα εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς ἐλευθερίας, δηλαδὴ τῆς ταῦτοτητος ὑποκειμενικοῦ καὶ ἀντικειμενικοῦ, τὴν δποίαν ἐκπροσωπεῖ τὸ ἀπόλυτον πνεῦμα. Τὸ ὑποκειμενικὸν πνεῦμα ἐκδηλοῦται διὰ τῆς ἡθικότητος (Moralität), ἢ δποίᾳ νοεῖται ἐνταῦθα, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἀντικειμενικὴν ἡθικὴν (Sittlichkeit), ὡς πηγάζουσα ἀπλῶς καὶ μόνον ἀπὸ τὰς διαθέσεις ἐκάστου, συνιστᾶ δὲ κατ' ἀκολουθίαν τὸ τυχαῖον, τὸ παροδικόν, εἰς ὥρισμένας μάλιστα περιπτώσεις τὴν δόξαν καὶ τὴν πλάνην, δηλαδὴ ὅλα ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα, τὰ δποία ὁ Hegel εἰς τὴν πρώτην παράγραφον τοῦ θεμελιώδους περὶ φιλοσοφίας τοῦ δικαίου ἔργου του¹⁾ ἔξαιρετ ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς κατὰ λογικὴν ἀνάγκην προβαλλούσης πραγματικότητος. Ἡ τελευταία αὕτη, ἢ ἰστορικὴ συγκεκριμένως πραγματικότης ὑπάρχει μόνον διὰ τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος, τῆς ἀντικειμενικῶς τεθειμένης ἡθικῆς, τῆς δποίας προσωποποίησις εἶναι ἢ πολιτεία καὶ πεδίον δράσεως ἢ ἰστορία. Διὰ τῆς ἰστορίας, τῆς δποίας φορεῖς εἶναι αἱ πολιτεῖαι, ἐκδηλοῦται ἢ τάσις πρὸς πραγματοποίησιν τῆς ταῦτοτητος ἀντικειμενικοῦ καὶ ὑποκειμενικοῦ, ἢ τάσις πρὸς ἐπίτευξιν τῆς γενικῆς καὶ ἀπολύτου ἐλευθερίας, τὴν δποίαν ἐκφράζει ἢ ταυτότης αὕτη, ἢ ταῦτοτης δηλαδὴ τοῦ πνεύματος πρὸς ἔαυτό. Ἐδῶ δμως ἀκριβῶς ὑπάρχει κάτι τὸ ἴδιαιτέρως ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ὅλην διδασκαλίαν τοῦ Hegel. Ζῆ τὸ ἀπόλυτον πνεῦμα ἄρα γε μόνον διὰ τῆς πρὸς αὐτὸ κατευθυνομένης κινήσεως καὶ τάσεως, δηλαδὴ διὰ τῆς ἰστορίας, ὑπάρχει μὲ ἄλλας λέξεις μόνον ὡς ἴδεα ἐστερημένη συγκεκριμένου καὶ πραγματικοῦ περιεχομένου;

1) Bl. G. W. Friedrich Hegel, Grundlinien der Philosophie des Rechts (Sämtliche Werke, Band VI), Leipzig 1911 (Felix Meiner), σ. 18.

Τὴν ὑπαρξίν ἵδεας ἐστερημένης σαρκὸς ἀποκρούει ὁ Hegel δι² δλῶν τῶν δυνάμεών του, εἴς οὖ καὶ ἡ οἰζικὴ ἀντίθεσίς του πρὸς τὸν Πλάτωνα, τοῦ ὅποίομ³ τὴν «πολιτείαν» θεωρεῖ στρεφομένην κατ’ αὐτῆς ταύτης τῆς ἀρχῆς, ἀπὸ τῆς ὅποίας ἐκπηγάζει, δηλαδὴ κατὰ τῆς ἀρχῆς τῆς ἔλευθέρας πρόσωπικότητος.¹⁾ Δὲν πρόκειται νὰ ἔξετάσωμεν ἐνταῦθα, εἴδην⁴ κριτική τοῦ Hegel εἰς βάρος τοῦ Πλάτωνος —κριτική, διὰ τῆς ὅποίας ἀπομακρύνεται ὁ Hegel ἀπὸ τοῦ ἐκθειάζοντος τὴν πολιτείαν τοῦ Πλάτωνος Schelling⁵)—εἶναι δοκιὴ ἡ ἐσφαλμένη.⁶⁾ Ενταῦθα ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἀπλῶς τοῦτο: ὅτι ὁ Hegel καταπολεμεῖ ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Πλάτωνος τὴν ἵδεαν, ἡ ὅποία ζητεῖ νὰ ὑπερπηδήσῃ τὰ δρια τῆς πραγματικότητος. «Ο, τι ὑπάρχει κατὰ λόγον, αὐτὸ καὶ μόνον εἶναι πραγματικόν· ὅτι εἶναι πραγματικόν, αὐτὸ καὶ μόνον ὑπάρχει κατὰ λόγον.⁷⁾ Ἡ περίφημος αὐτὴ ἀρχή, ἐφ’ ἣς θεμελιοῦται τὸ φιλοσοφικὸν οἰκοδόμημα τοῦ Hegel, ἡτο φυσικὸν νὰ ὅδηγήσῃ τοῦτον καὶ εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι καὶ ἡ φιλοσοφία δὲν εἶναι δυνατόν, χωρὶς νὰ ἀρνηθῇ ἔαυτὴν καὶ τὴν κατὰ λόγον ὑπαρξίν της, νὰ ἐκταθῇ πέραν τῆς γνώσεως τοῦ πραγματικοῦ.⁸⁾ Τῆς φιλοσοφίας προορισμὸς εἶναι νὰ συλλάβῃ διὰ σκέψεων τὴν ἐποχήν της καὶ τίποτε πέραν αὐτῆς. Διὰ νὰ συλλάβῃ μάλιστα τὴν ἐποχήν της, πρέπει ἡ φιλοσοφία, κατὰ τὸν Hegel, νὰ ἀναμένῃ ἐκάστοτε νὰ συμπληρωθοῦν καθ’ δλην τὴν γραμμὴν ὃσα στοιχεῖα συνιστοῦν τὴν πραγματικότητα ἐποχῆς τινος, πρέπει νὰ σιωπᾷ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἡμέρας καὶ νὰ προβάλλῃ μὲ τὴν δύσιν τοῦ ἥλιου, ἀνασκοποῦσα ὃσα ἔργα ἐπετέλεσεν ἡ ἡμέρα, ἀνακαλύπτουσα τὸν λόγον, ὁ ὅποιος ἐνεσαρκώθη εἰς τὰ ἔργα αὐτά, τὸν λόγον, ὁ ὅποιος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ εἰ μὴ μόνον διὰ τῆς πραγματικότητος καὶ ποτὲ πέραν αὐτῆς. «Ἡ γλαῦξ τῆς Ἀθηνᾶς», λέγει ὁ Hegel θεωρῶν ὡς γλαῦκα τὴν φιλοσοφίαν, «ἀρχίζει τὴν πτῆσιν της μὲ τὸ ἐπερχόμενον λυκόφως».⁹⁾

1) Hegel, ἐνθ’ ἀν., σ. 13 κ. ἐ.

2) Bl. Schelling, ἐνθ’ ἀν., σ. 232.

3) Hegel, ἐνθ’ ἀν., σ. 14.

4) Hegel, ἐνθ’ ἀν., σ. 15.

5) Hegel, ἐνθ’ ἀν., σ. 17.

³ Ιδέα λοιπὸν ἐστερημένη σαρκός, ἐστερημένη συγκεκριμένου, πραγματικοῦ περιεχομένου, δὲν ὑπάρχει, κατὰ τὸν Hegel. Αὐτὴ αὕτη ἡ φιλοσοφία ἔκφραζει τῆς πραγματικότητος, τῆς ἴστορικῆς περιόδου, εἰς τὴν ὅποιαν ἀνήκει, τὴν ἰδεολογικὴν ὑπαρξίαν. ⁴ Εν φόρμως ἡ ἴστορικὴ πραγματικότης, ἀν καὶ ἀναπτύσσεται κατὰ λόγον, δὲν φθάνει εἰς τὴν ταύτοτητα τοῦ λόγου πρὸς ἑαυτόν, δὲν ἔχει μὲν ἄλλας λέξεις καθ' ὅλην τὴν γραμματικὴν μηδὲν συνείδησιν τῆς ταυτότητος ταύτης καὶ ἐπομένως συνείδησιν τῆς ἐλευθερίας, ἡ φιλοσοφία, παραλλήλως δὲ πρὸς αὐτὴν καὶ δύο ἄλλαι δυνάμεις, ἡ τέχνη καὶ ἡ θρησκεία, ἐκπροσωποῦν ὑπεράνω τῆς ἴστορίας καὶ ὅμως διὰ τῆς ἴστορίας τὸ ἀπόλυτον πνεῦμα. Διὰ τῆς φιλοσοφίας, τῆς τέχνης καὶ τῆς θρησκείας ἀποκτᾷ τὸ ἀπόλυτον πνεῦμα συγκεκριμένον περιεχόμενον, σημειοῦται ἡ ἐπιστροφὴ τοῦ πνεύματος εἰς τὸν ἑαυτόν του, πραγματοποιεῖται ἡ ἀπόλυτος ταύτης ἀντικειμένου καὶ ὑποκειμένου, πραγματοποιεῖται ἡ ἀπόλυτος ἐλευθερία. Η φιλοσοφία, ἡ τέχνη καὶ ἡ θρησκεία, ἐφ' ὅσον συλλαμβάνουν τὸν εἰς ὠρισμένην πραγματικότητα ἐνσαρκωθέντα λόγον, ἐφ' ὅσον προσθέτουν εἰς ἐποχήν τινα τὴν συνείδησιν τῆς πνευματικῆς, δηλαδὴ κατὰ λόγον ὑπάρξεώς της, ἐκπροσωποῦν τὸ ἀπόλυτον πνεῦμα, τὸ ὅποιον ἡ πραγματικότης μόνη δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκπροσωπήσῃ, διότι δὲν ἔχει ἀφ' ἑαυτῆς πλήρη συνείδησιν τῆς πνευματικῆς ὑπάρξεώς της. Η ἴστορικὴ πραγματικότης τείνει ἀπλῶς εἰς τὸ νὰ ἀποκτήσῃ τὴν συνείδησιν αὐτήν, ἐπιχειρεῖ διαρκῶς βήματα, τὰ ὅποια κατευθύνονται πρὸς αὐτήν, κατακτᾶ ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἔδαφος περισσότερον εἰς τὴν συνείδησιν τῆς ἐλευθερίας, εἰς τὴν συνείδησιν τῆς πνευματικῆς, δηλαδὴ κατὰ λόγον ὑπάρξεώς της. Εἰς τὴν παρακολούθησιν τῶν βημάτων τούτων τῆς ἴστορίας, τῆς προόδου εἰς τὴν συνείδησιν τῆς ἐλευθερίας, ἀφιέρωσεν ὁ Hegel τὰς περὶ «φιλοσοφίας τῆς ἴστορίας» παραδόσεις του. Ποὺν ἡ ἐπιχειρήσωμεν νὰ ἔξετάσωμεν εἰδικώτερον τὸν τρόπον, καθ' ὃν προβαίνει ὁ Hegel εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ μεγάλου αὐτοῦ προβλήματος, ἀναγκαῖον θεωροῦμεν νὰ σταματήσωμεν ἀκόμη ὀλίγον εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ἴστορίας ὡς προόδον. Συλλαβὼν ὁ Hegel τὴν ἴστορίαν ὡς πρόοδον, συνέλαβε ταύτην κατὰ τρόπον, ὃ ὅποιος οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὰ ἀντι-ἴστορικὰ κατασκευάσματα καὶ σχήματα τῆς προόδου, εἰς τὴν κατάρτισιν τῶν ὅποιων ἔξηντλησε

τὴν ἐπαναστατικὴν δυναμικότητά του ὁ δυτικοευρωπαϊκὸς Φωτισμός. "Οπος καὶ διὰ τὸν Schelling, οὗτο καὶ διὰ τὸν Hegel ἡ πρόοδος δὲν σχετικοποιεῖ τὴν ἱστορίαν. Πᾶν ἱστορικὸν γεγονός, πᾶσα ἱστορικὴ στιγμὴ ἔχει ἀπόλυτον ἀξίαν, ὑπάρχει ἐν ἀμέσῳ πρὸς τὸν Λόγον ἀναφορᾷ. Πᾶν δὲ, τι ἐτέθη ἱστορικῶς ἐτέθη καὶ ὑπάρχει ὡς πρὸς ἑαυτό, ἀδιάφορον, ἐὰν δὲν ἔχῃ μόνον του συνείδησιν — πλήρη συνείδησιν — τῆς τοιούτης πρὸς ἑαυτὸν πραγματικῆς ταυτότητός του. Ο περιωρισμένος τυχὸν βαθμὸς τῆς συνειδήσεως, τὴν ὅποιαν ἔχει περὶ τῆς ἴδιας πνευματικῆς της ὑπάρξεως ἐποχὴ τις, δὲν ἀποκλείει τὴν πιθανότητα νὰ ἀναπτυχθοῦν εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἐποχῆς ταύτης φιλοσοφία, τέχνη καὶ θρησκεία, νὰ ἀναπτυχθοῦν δηλαδὴ δυνάμεις ἵκαναι, δπως ἐκπροσωπήσουν διὰ τῆς ὕρισμένης αὐτῆς ἐποχῆς τὸ ἀπόλυτον πνεῦμα. Ή πρόοδος, δπως τὴν συλλαμβάνει ὁ Hegel, σημειουμένη εἰς τὴν συνείδησιν τῆς ἐλευθερίας καὶ ὅχι εἰς τὴν πραγματικότητα, δὲν ἀφορᾷ τῆς τελευταίας ταύτης, τῆς πραγματικότητος ὡς τοιαύτης, τὴν ἀξίαν. Δὲν ἔχει ἡ πραγματικότης ὡς τοιαύτη κατεύθυνσιν προοδευτικήν. Κατεύθυνσιν προοδευτικὴν ἔχει διὰ τῆς πραγματικότητος καὶ ὡς πρὸς τὴν διαλεκτικὴν μετ' αὐτῆς συνύφανσίν της ἡ συνείδησις τῆς ἐλευθερίας. Διὰ τῆς τοιαύτης στροφῆς, τὴν ὅποιαν ἔδωκεν εἰς τὸ πρόβλημα τῆς προόδου ὁ Hegel, ἀναγαγόν εἰς καθαρότερα ἐπίπεδα τὴν ὑπὸ τοῦ Schelling γενομένην πρώτην πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν προσπάθειαν, δὲν ἐλύθη, δπως θὰ ἰδωμεν εἰς τὴν περαιτέρῳ ἀνάπτυξίν μας, τὸ θεμελιώδες πρόβλημα τῆς προόδου καὶ τὴν ἱστορίας ἐν γένει, προσετέθησαν δμως εἰ: τὴν συνείδησίν μας οὖσιώδη θεωρητικὰ μέσα πρὸς ἀντιμετώπισιν τούτου. Έν τῷ προκειμένῳ θὰ παρακολουθήσωμεν τὰς σκέψεις τοῦ Hegel, χωρὶς νὰ ἐπιχειρήσωμεν ἀκόμη ἐπέμβασιν κριτικήν. Μόνον ἀφ' οὗ ἔξετάσωμεν ἄλλας τινὰς νεωτέρας καὶ νεωτάτας περὶ ἱστορίας θεωρίας, τὰς δποίας κατέστησε δυνατὰς ἡ διδασκαλία τοῦ Hegel, (τὰς θεωρίας κυρίως τοῦ Marx καὶ τοῦ Alfred Weber), θὰ είναι δυνατὸν εὐχερῶς πλέον νὰ ἀντιληφθῶμεν τὸ μέγεθος τῆς ὥμησεως, τὴν δποίαν προεκάλεσεν ὁ Hegel, ἀλλὰ καὶ τὴν ἔκτασιν τῶν σφαλμάτων, εἰς τὰ δποῖα περιέπεσε.

"Η φράσις: «ἡ παγκόσμιος ἱστορία είναι ἡ πρόοδος εἰς τὴν συνείδησίν μας»

δησιν τῆς ἐλευθερίας»¹), φράσις θεμελιοῦσα τὴν «φιλοσοφίαν τῆς ἴστορίας» τοῦ Hegel, προϋποθέτει τὴν ἀρχήν; καθ' ἣν «οὐσία τοῦ πνεύματος» (μεταχειριζόμενα αὐτὴν ταύτην τὴν φρασεολογίαν τοῦ Hegel) εἶναι ἡ ἐλευθερία.²) Ἐφ' ὅσον οὖσία τοῦ πνεύματος εἶναι ἡ ἐλευθερία καὶ ἐφ' ὅποι ἡ ἴστορία, κατὰ λόγον ἀναπτυσσομένη, ἀποκτᾷ διαρκῶς περισσότερον συνείδησιν τῆς πνευματικῆς ὑπάρχεως της, ἐπόμενον εἶναι νὰ συμπίπτῃ ἡ οὖσία, ὁ σκοπὸς τοῦ πνεύματος, δηλαδὴ ἡ ἐλευθερία, πόδες τὸν σκοπὸν τῆς παγκοσμίου ἴστορίας.³) Ἡ φιλοσοφία τῆς ἴστορίας ἔχει, κατὰ τὸν Hegel, ως σκοπὸν νὰ συλλάβῃ τὴν ἀναγκαῖότητα, ἡ ὅποια διέπει τὴν πρόδοδον τῆς ἴστορίας, τὴν κατευθυνομένην πρὸς τὴν ἐλευθερίαν.⁴) Ἡ φράσις αὐτὴ ἔχει ἰδιαιτέραν σημασίαν καὶ διὰ τὸν λόγον, ὅτι κατέστησε δυνατὴν τὴν ὅλην περὶ ἴστορίας διδασκαλίαν τοῦ Karl Marx.

Ἡδη ἐρωτᾶται: ποῖα εἶναι, κατὰ τὸν Hegel, τὰ μέσα, τὰ ὅποια χρησιμοποιεῖ τὸ πνεῦμα διὰ νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἰδέαν του, δηλαδὴ τὴν ἐλευθερίαν; Ποῖα εἶναι τὰ μέσα, διὸ ὡν κατορθώνει ἡ ἐλευθερία —κατὰ τὴν ὥραιάν διατύπωσιν τοῦ Hegel, ἡ ὅποια ἔχρησίμευσεν ὃς πρότυπον εἰς πολλὰς διατυπώσεις τῶν Marx καὶ Engels—νὰ προκαλῇ ἐξ ἕαυτῆς τὴν γένεσιν ἐνὸς κόσμου ὅλοκλήρου;

Λαμβανομένου ὑπὸ ὄψιν, ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ πνεύματος εἶναι ἀπλῶς κάτι τὸ γενικὸν καὶ ἀφηρημένον, δὲν ὑπάρχει, κατὰ τὸν Hegel, εἰς τὴν ἴστορίαν τὸ πνεῦμα παρὰ μόνον διὰ τῆς συγκεκριμένης βουλήσεως καὶ δράσεως τῶν ἀνθρώπων.⁵) Ἡ θέλησις λοιπὸν καὶ ἡ δρᾶσις τῶν ἀνθρώπων εἶναι τὸ πρῶτον μέσον, διὸ οὖς ζητεῖ τὸ πνεῦμα νὰ πραγματοποιήσῃ τὸν σκοπόν του, δηλαδὴ τὴν ἐλευθερίαν. Ὁ σκοπὸς τοῦ πνεύματος πρέπει νὰ γίνῃ κίνητρον ὥρισμένης βουλήσεως καὶ σκοπὸς

1) Bl. G. W. Fr. Hegel, Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte, Leipzig (Reclam), σ. 58.

2) Hegel, ἔνθ' ἀν., σ. 51. Καὶ εἰς ἄλλα ἔργα τοῦ Hegel τονίζεται τοῦτο καὶ δὴ κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς τὴν ὅλην, τῆς ὅποιας τὴν οὖσίαν ἀποτελεῖ ἡ βαρύτης.

3) Hegel, ἔνθ' ἀν., σ. 54.

4) Hegel, ἔνθ' ἀν., σ. 53.

5) Hegel, ἔνθ' ἀν., σ. 57.

συγκεκριμένης δράσεως ώρισμένων ἀνθρώπων. Ήῶς θὰ γίνῃ δῆμος τοῦτο; Θὰ γίνῃ διὸ ἀμέσου ἀναγωγῆς τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν σκοπὸν τοῦ πνεύματος ἐν γένει; "Οὐχι βεβαίως! 'Ο Hegel, δόκιμος κατηγορεῖτο ἀλλοτε ὑπὸ τῶν ἀγνοούντων τὰ ἔργα του ὡς ἐστε-
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΝΕΣΤΙΝΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΦΙΛΟΖΟΦΟΥ
 οημένος ἐπαφῆς πρὸς τὴν πραγματικότητα, εἶναι περισσότερον φεα-
 λιστὴς ἀπὸ τοὺς ἐν δύναματι τοῦ φεαλισμοῦ δημιοῦντας. 'Ο Hegel
 γνωρίζει καὶ τονίζει, διτι ἡ ἰδέα, διὰ νὰ συλληφθῇ ἀπὸ τὴν συνείδη-
 σιν καὶ νὰ κινήσῃ τὴν βούλησιν τῶν ἀνθρώπων, πρέπει νὰ ἴκανοποιῇ
 τοὺς ἀνθρώπους, νὰ ἴκανοποιῇ τὰ συμφέροντά των.¹⁾ Τὰ συμφέροντα
 μάλιστα προσφέρουν καὶ ἔξασφαλίζουν εἰς τὸ πνεῦμα τὸ κυριώτερον
 ὅπλον πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ σκοποῦ του. Τὰ συμφέροντα προ-
 καλοῦν πάθη καὶ τὸ πνεῦμα ἔχει ἀνάγκην τοῦ πάθους. «Τίποτε μεγάλο
 δὲν ἔχει γίνει εἰς τὸν κόσμον χωρὶς πάθος», λέγει δό Hegel, ἐμφανι-
 ζόμενος τοιουτούπως ὡς πρόδρομος τοῦ Nietzsche. Τὸ συγκε-
 κριμένον σημεῖον ἐπαφῆς μεταξὺ ἰδέας καὶ πάθους συνιστᾷ τὴν ἥθικὴν
 ἐν τῇ πολιτείᾳ ἐλευθερίαν. Διότι τὸ πάθος εἶναι βεβαίως κακόν, ἐὰν
 δὲν ἔλθῃ εἰς ἐπαφὴν μὲ τὴν ἰδέαν, ἐὰν δὲν ἔξυπηρετῇ, διὰ τοῦ συμ-
 φέροντος τοῦ μεμονωμένου ἀνθρώπου, γενικοὺς σκοπούς. Οἱ γενικοὶ
 δῆμοι σκοποὶ δὲν εἶναι πάντοτε συνειδητοί. 'Η παγκόσμιος ἴστορία,
 τονίζει δό Hegel, δὲν ἀρχίζει τὴν πορείαν της μὲ συνειδητόν τινα
 σκοπόν. 'Η παγκόσμιος ἴστορία ἀρχίζει ὡς φύσις, δηλαδὴ δι γενικὸς
 σκοπός της, δό δόκιμος συνίσταται εἰς τὴν ἴκανοποίησιν τῆς οὐσίας τοῦ
 πνεύματος, ὑπάρχει καὶ δοῦ, χωρὶς νὰ εἶναι συνειδητός. Σκοπὸς τῆς
 ἴστορίας εἶναι νὰ γίνῃ ἀκριβῶς δό σκοπός της συνειδητός. Τὰ πάθη
 καὶ τὰ συμφέροντα, αἵ δρμαι καὶ αἵ ἀνάγκαι, συνιστῶσαι τὴν φυσι-
 κὴν πλευρὰν τῆς ἴστορίας, χρησιμεύοντας ὧν μέσα πρὸς ἀναγωγὴν τοῦ
 σκοποῦ της εἰς σκοπὸν συνειδητόν. Αὕτη καὶ μόνον ἡ ἀντίληψις μᾶς
 ἀρκεῖ διὰ νὰ κατανοήσωμεν, πῶς καὶ διατὰ βλέπει δό Hegel τὴν ἴστο-
 ρίαν ὡς διαρκῆ ἀγῶνα. Τὸ πνεῦμα ὠθεῖται κατὰ λογικὴν ἀναγκαιό-
 τητα πρὸς τὴν συνειδητοποίησιν του. 'Η ἀναγκαιότης, ἡ δόκιμα κινεῖ
 τὸ πνεῦμα, συνυφαίνεται διαλεκτικῶς πρὸς τὴν ἐλευθερίαν, ἡ δόκιμα

1) Βλ. ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο καὶ τὰ ἀμέσως κατωτέρῳ ἀναπτυσσό-
 μενα: Hegel, ἐνθ' ἀν., σ. 58 κ. ἐ.

ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν τοῦ πνεύματος. Ἡ Ἰδέα, χωροῦσα διαρκῶς πρὸς τὴν ἄπειρον ἀντίθεσίν της, χοησιμοποιοῦσα ὡς μέσα τὸ πάθη καὶ τὰ συμφέροντα τῶν ἀνθρώπων, τὰ δποῖα, μεμονωμένως λαμβανόμενα, συνιστοῦν αὐθαιρεσίαν, προκαλεῖ συγκρούσεις καὶ ἀγῶνας. «Ἡ παγκόσμιος ἴστορία», κατὰ τὴν κλασικὴν διατύπωσιν τοῦ Hegel, «δὲν εἶναι τὸ ἔδαφος τῆς εὐτυχίας. Αἱ περίοδοι τῆς εὐτυχίας εἶναι ἀπλῶς τὰ ἄγραφα φύλλα τῆς· διότι εἶναι αἱ περίοδοι τῆς συμφωνίας, κατὰ τὰς δποῖας δὲν ὑπάρχει ἀντίθεσις». Μεγάλαι μάλιστα, ἔξαιρετικῶς μεγάλαι ἴστορικαὶ στιγμαὶ εἶναι ἔκειναι, κατὰ τὰς δποῖας δημιουργεῖται ἀντίθεσις καὶ σύγκρουσις μεταξὺ τῶν τεθειμένων νόμων, δικαίων καὶ καθηκόντων καὶ ωρισμένων δυνατοτήτων, αἱ δποῖαι ἀντίκεινται ποὺς τὸ κρατοῦν σύστημα, τὸ προσβάλλουν καὶ τὸ συντρίβουν. Αἱ δυνατότητες αὗται, ἐὰν ἔχουν συγκεκριμένον περιεχόμενον, ἐὰν τὸ περιεχόμενόν των εἶναι εὐεργετικὸν καὶ προβάλλῃ ὡς οὐσιῶδες καὶ ἀναγκαῖον, γίνονται δυνατότητες ἴστορικαί, προσαρμόζουν δι^ο ἄλματος τὴν ἴστορίαν εἰς τὰς ἐπιταγὰς τοῦ πνεύματος. Τὰ ἄλματα αὗτά, τὰς ἔξαιρετικὰς αὗτὰς στιγμάς, αἱ δποῖαι ἀντιφάσκουν ἐκ πρώτης ὅψεως πρὸς τὴν περὶ ἴστορίας ἀντίληψιν τοῦ Hegel, προκαλοῦν, κατ’ αὐτόν, τὰ μεγάλα κοσμοἴστορικὰ ἄτομα.¹⁾ Τὰ ἄτομα ταῦτα ἐκπροσωποῦν ὡς τοιαῦτα τὴν πραγματικότητα. Τὸ παγκόσμιον πνεῦμα ὑπάρχει ὡς πραγματικότης διὰ τῆς ἀτομικῆς τούτων βουλήσεως. Κοσμοἴστορικὰ ἄτομα εἶναι ἔκεινα, τῶν δποίων αὗτοὶ οὗτοι οἱ ἴδιωτικοὶ σκοποὶ συμπίπτουν πρὸς τὴν οὐσίαν καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ παγκοσμίου πνεύματος. Τὰ ἄτομα αὗτὰ εἶναι, κατὰ τὸν Hegel, ἥρωες, διότι ἀρύονται τοὺς σκοποὺς καὶ τὴν ἀποστολήν των ὅχι ἀπὸ τὸ κρατοῦν σύστημα καὶ τὴν καθιερωμένην τῶν πραγμάτων πορείαν, ἀλλ^ο ἀπὸ πηγήν, τῆς δποίας τὸ περιεχόμενον εἶναι δι^ο ὅλους τοὺς ἄλλους ἀόρατον. Καὶ οἱ Ἱδιοί βεβαίως δὲν ἔχουν συνήθως—διότι εἶναι ἀνδρες πρακτικοὶ καὶ πολιτικοὶ—συνείδησιν τῆς Ἰδέας ἐν γένει, ἔχουν ὅμως πλήρη συνείδησιν τῶν ἀναγκῶν ἐκάστης ἐποχῆς. Γνωρίζουν, ποία εἶναι ἡ ἔπομένη βαθμὸς τῆς ἴστορίας καὶ ἐμφανίζουν ὡς ἔργον των ἔκεινο, τὸ δποῖον κατ’ ἀνάγκην βεβαίως, ἀλλὰ δυσκολώτερον θὰ ἐπραγματοποιεῖτο. Δι^ο αὐτῷ

1) Βλ. καὶ ὡς πρὸς τὰ ἐπόμενα: Hegel, ἔνθ^ο ἀν., σ. 66 κ. ἐ.

ἀκολουθοῦν καὶ οἱ ἄλλοι τοὺς μεγάλους αὐτοὺς ὅδηγούς, διότι αἰσθάνονται ἐμμέσως, διὸ ἔκείνων, τὴν ἐπιταγὴν καὶ τὴν πίεσιν τοῦ ἴδιου αὐτῶν πνεύματος. Τοὺς ἀκολουθοῦν, ἀν καὶ οἱ μεγάλοι αὐτοὶ ὅδηγοί, ἀφωσιωμένοι εἰς τὴν κοσμοϊστορικὴν ἀποστολὴν των, παραμελοῦν ὥρισμένας πλευρὰς τοῦ θαυτοῦ των, ἔχουν ἐλαττώματα, τὰ δποῖα τοὺς ἐμφανίζουν κατατέθους τῶν φιλησύχων, ἀλλὰ καὶ ἀνικάνων πολιτῶν, ἐλαττώματα, τὰ δποῖα «εἰς τὰ μάτια τοῦ καμαριέρη των» τοὺς ὑποβιβάζουν καὶ τοὺς κάμνουν νὰ μὴν ἐμφανίζωνται κἄν ώς ἥρωες. Εἰς τὸ σημεῖον ὅμως τοῦτο ἐπαναλαμβάνει ὁ Hegel παρατήρησιν, τὴν ὅποιαν εἶχε διατυπώσει ἥδη εἰς τὸ ἔργον του «Phänomenologie des Geistes» καὶ τὴν ὅποιαν ἐπανέλαβε καὶ ὁ Goethe εἰς τὸ πέμπτον κεφάλαιον τοῦ δευτέρου μέρους τῶν «Wahlverwandtschaften», τὴν παρατήρησιν συγκεκριμένως, ὅτι, ἐὰν «εἰς τὰ μάτια τοῦ καμαριέρη του δὲν εἶναι κανεὶς ἥρωες», αὐτὸ δὲν ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ὁ ἥρως δὲν εἶναι ἥρωες, ἀλλ᾽ ὀφείλεται ἀπλούστατα εἰς τὸ ὅτι ὁ καμαριέρης εἶναι καμαριέρης. Διότι οἱ ἥρωες, οἱ μεγάλοι ἄνδρες τῆς πολιτικῆς ζωῆς ἔχουν κατ' ἀνάγκην ἐλαττώματα, ἔχουν κατ' ἀνάγκην στενώτερα ἀτομικά, ἀλλὰ καὶ γενικώτερα πάθη. Οὕτω ἐπανεօχόμεθα εἰς τὴν περὶ πάθους θεωρίαν τοῦ Hegel, ἥ δποῖα εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο καταλήγει εἰς κλασικὰς διατυπώσεις. Εἰς τὴν ἴστορίαν δὲν διεξάγει τοὺς ἀγῶνας ἥ γενικὴ ἰδέα, τὸ πνεῦμα ώς τοιοῦτον. Ἡ ἰδέα δὲν τίθεται ποτὲ ἐν κινδύνῳ, μένει ἀπρόσβλητος εἰς τὸ βάθος τῆς ἴστορικῆς σκηνῆς, ἔκει, δπου δὲν εἶναι ὀρατή. Αὐτὴ εἶναι ἀκριβῶς, κατὰ τὸν Hegel, ἥ πονηρία τοῦ λόγου («die List der Vernunft»), ὅτι ἀφήνει τὰ πάθη νὰ δροῦν ἐξ ὀνόματός τού, ἀναθέτει εἰς τὰ πάθη νὰ ἐκπροσωπήσουν τὸν λόγον εἰς τὰ πεδία τῶν μαχῶν, δπου ἥ ἡττα δὲν πρέπει ποτὲ νὰ σημάνῃ τὴν ἡτταν τῆς ἰδέας. Τὸ εἰδικόν, μέσω τοῦ ὅποίου προβάλλει ἥ ἰδέα ώς ὑπαρξίες πραγματική, εἶναι συνήθως ἀσυγκρίτως μικρότερον τῆς ἰδέας, ἐν τῇ γενικότητί της. Τὰ ἀτομα μὲ τὰ πάθη των θυσιάζονται χάριν αὐτῆς. Διὸ αὐτὸ καὶ τῶν κοσμοϊστορικῶν ἀτόμων ἥ μοιρα εἶναι σκληρά. Οἱ ἥρωες ἀποθνήσκουν νέοι, ώς ὁ Ἀλέξανδρος, δολοφονοῦνται, δπως ὁ Καῖσαρ, ἔξιρίζονται, ώς ὁ Ναπολέων «Ἡ ἰδέα πληρώνει τὸν φόρον τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς παροδικότητος ὅχι ἐξ ἰδίων, ἀλλ᾽ ἀπὸ τὰ πάθη τῶν ἀτόμων».

Τὰ μέχρι τοῦτο λεχθέντα ἀφοροῦν τὰ μέσα, τὰ δποῖα χρησιμοποιεῖ τὸ πνεῦμα διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῶν σκοπῶν του. Ἐκτὸς τῶν μέσων, ἐρευνᾷ ὁ Hegel καὶ τὸ ὑλικόν, ἐντὸς τοῦ δποίου πραγματοποιεῖται ὁ κατὰ λόγον τεθειμένος τελικὸς τῆς ἰστορίας σκοπός¹⁾. Ὡς τοιοῦτον ὑλικὸν χρησιμεύει καὶ πάλιν αὐτὸ τοῦτο, τὸ δποῖον ἀποτελεῖ καὶ μέσον πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ σκοποῦ τῆς ἰστορίας, χρησιμεύει δηλαδὴ τὸ ὑποκείμενον μὲ τὴν βούλησιν καὶ μὲ τὴν γνῶσιν του, μὲ τὰς ἀνάγκας καὶ τὰ συμφέροντά του. Τὸ ὑποκείμενον, ἐὰν δὲν ἔχῃ, ὅπως λέγει ὁ Hegel, «μεγάλα κοσμοϊστορικὰ πάθη», ἐὰν δὲν ἀνήκῃ εἰς τὰ μεγάλα ἄτομα, ζῇ ζωὴν ἐξηρτημένην καὶ ἕκανοποιεῖ τοὺς εἰδικούς, ἴδιωτικοὺς σκοπούς του μόνον διὰ τῆς ἐξαρτήσεως αὐτῆς. Ἡ πραγματικότης, ἀπὸ τὴν δποίαν εἶναι ἐξηρτημένον τὸ ὑποκείμενον μὲ τὰ «περιωρισμένα πάθη», μὲ τὰ ἴδιωτικὰ συμφέροντα, ἢ πραγματικότης μὲ ἄλλας λέξεις, ἢ δποία ἀποτελεῖ τὸ κύριον ὑλικὸν τῆς ἰστορίας, εἶναι ἡ πολιτεία. Αὐτὴ συνιστᾶ τὸ πλαίσιον, ἐντὸς τοῦ δποίου ἔχει καὶ ἀπολαμβάνει τὴν ἐλευθερίαν του τὸ ἄτομον, ἐφ' ὅσον βεβαίως ἡ ἐλευθερία του εἶναι ἡ ἐλευθερία τοῦ συνόλου· ἄλλως περιορίζεται αὕτη ὑπὸ τῆς πολιτείας ὡς αὐθαιρεσία. Θέσιν εἰς τὴν παγκόσμιον ἰστορίαν δὲν ἔχουν παρὰ μόνον οἱ λαοὶ ἐκεῖνοι, οἱ δποῖοι εἶναι ὠργανωμένοι εἰς πολιτείαν. Πᾶσα δέσια, τὴν δποίαν ἐκπροσωπεῖ ὁ ἀνθρωπος, πᾶσι πιευματικὴ πραγματικότης ἀπαιτεῖται καὶ ὑπάρχει διὰ τῆς πολιτείας. «Ἡ πολιτεία εἶναι ἡ ἴδεα τῆς θεότητος, ὅπως ὑπάρχει ἐπὶ γῆς». Δι’ αὐτὸ εἶναι ἡ πολιτεία καὶ «τὸ εἰδικώτερον καθωρισμένον ἀντικείμενον τῆς παγκοσμίου ἰστορίας ἐν γένει, τὸ ἀντικείμενον, ἐντὸς τοῦ δποίου ἀποκτᾶ ἡ ἐλευθερία τὴν ἀντικειμενικότητά της καὶ ζῇ, ἀπολαμβάνουσα τὴν ἀντικειμενικότητα ταύτην. Διότι δὲ νόμος εἶναι ἡ ἀντικειμενικότης τοῦ πνεύματος καὶ ἡ βούλησις εἰς τὴν ἀληθῆ τῆς ὑπαρξίαν καὶ μόνον ἐκείνη ἡ βούλησις εἶναι ἐλευθέρα, ἡ δποία ὑπακούει εἰς τὸν νόμον· αὐτὴ ὑπακούει (διὰ τοῦ νόμου) εἰς τὸν ἑαυτόν της καὶ ἀνήκει εἰς τὸν ἑαυτόν της, εἶναι ἐλευθέρα». Τοιουτορόπως αἴρεται μάλιστα, κατὰ τὸν Hegel, καὶ ἡ ἀνιίθεσις μεταξὺ ἀναγκαιότητος, καὶ ἐλευθερίας. «Ἀναγκαῖον εἶναι διὰ τὸ ὑπάρχει κατὰ λόγον καὶ εἶναι οὐσιαστικόν, ἐλευθεροὶ δὲ εἴμεθα ἡμεῖς, διὰ τὸ ἀναγνωρίζωμεν τοῦτο ὡς νόμον καὶ

1) Βλ. ὡς πρὸς τὰ ἐπόμενα: Hegel, ἐνθ. ἀν. σ. 76 κ. ἐ.

τὸ ἀκολουθῶμεν ὡς τὴν οὖσίαν τῆς ἴδιας ἡμῶν ὑπάρχεως: τότε ἡ ἀντικειμενικὴ καὶ ὑποκειμενικὴ βιούλησις συμφιλιοῦνται καὶ ἀποτελοῦν ἔν καὶ τὸ αὐτὸ ἀδιατάρακτον ὅλον». «*Ἡ πολιτεία*, τονίζει ὁ Hegel εἰς τὸ ἔργον του περὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου, ὃπου ὑπάρχουν καὶ αἱ χαρακτηριστικώτεραι ὡς πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς διατυπώσεις, «εἶναι ἡ πραγματικότης τῆς ἡθικῆς ἴδεας»¹⁾). Αὐτὴ ἐκπροσωπεῖ τὴν ταῦτην ὑποκειμενικοῦ καὶ ἀντικειμενικοῦ καὶ εὑρίσκεται, καὶ τὰ τὴν οητὴν ὅμολογίαν αὐτοῦ τούτου τοῦ Hegel²⁾), ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου, ἐπὶ τοῦ ὅποίου ἵστανται καὶ αἱ τρεῖς ἐκδηλώσεις τοῦ ἀπολύτου πνεύματος, ἡ φιλοσοφία, ἡ θρησκεία καὶ ἡ τέχνη. Ἐδῶ σημειοῦται κάποια σύγχυσις εἰς τοὺς ὅρους «ἀντικειμενικὸν» καὶ «ἀπόλυτον» πνεῦμα, τὰ ὅρια μεταξὺ τούτων σβύνουν καὶ ἡ μία σφαιρὰ τοῦ πνεύματος εἰσέρχεται εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἄλλης. Δὲν πρόκειται νὰ παρακολουθήσωμεν ὅμως τὴν σύγχυσιν αὐτήν, ἀπὸ τὴν ὅποιαν οὖδέποτε κατώρθωσεν ὁ Hegel, παρ' ὅλας τὰς προσπαθείας του, νὰ ἀπαλλαγῇ πλήρως. Δὲν ἔχει ἄλλως τε καὶ οὖσιόδη σημασίαν ἡ σύγχυσις αὐτή, λαμβανομένου ὑπ' ὅψιν, ὅτι ἡ πολιτεία καὶ δι' αὐτῆς ἡ ἴστορία ὑπάρχουν ἀκριβῶς διὰ τῆς τάσεως πρὸς ἄρσιν πάσης διαστάσεως μεταξὺ ὑποκειμενικοῦ καὶ ἀντικειμενικοῦ, διὰ τῆς τάσεως λοιπὸν πρὸς τὸ «ἀπόλυτον πνεῦμα».

Ἡ περὶ πολιτείας θεωρία τοῦ Hegel, ὑψοῦσα τὴν πολιτείαν εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς τέχνης καὶ τῆς θρησκείας, πρέπει νὰ συλληφθῇ ὡς συνέχεια τῆς περὶ πολιτείας διδασκαλίας τοῦ Schelling, ὁ ὅποιος θεωρεῖ ἐπίσης, ὅπως ὁ Hegel, τὴν πολιτείαν ὡς τὸ «ἀντιμείμενον τῆς ἴστορίας», ὡς τὸν «ἀντικειμενικὸν ὅργανισμὸν τῆς ἐλευθερίας», καταλήγει δὲ εἰς τὸ νὰ χαρακτηρίσῃ ταύτην καὶ ὡς «καλλιτέχνημα»,³⁾ ἔγκαινιάζων οὕτω ὡς πρὸς τὴν πολιτείαν ἐν γένει τὸν χαρακτηρισμόν, μὲ τὸν ὅποιον ἐπροίκισεν ἀργότερον ὁ μὲν Hegel τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν πόλιν, ὁ δὲ Jakob Burkhardt τὰς πολιτείας εἰδικῶς τῆς Ἰταλικῆς ἀναγεννήσεως. Ἐξ ἄλλου πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἡ διδασκαλία τοῦ Hegel ὡς στρεφομένη ἀμέσως κατὰ τῶν περὶ πολιτείας θεωριῶν τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ Φωτισμοῦ, κατὰ τῶν κατευθύνσεων τοῦ

1) Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts* ά.λ.π. σ. 195.

2) Bλ. Hegel, *Verlesungen* ά.λ.π., σ. 90.

3) Bλ. Schelling, ἐνθ' ἀγ., σ. 226 ά. ἔ.

Φυσικοῦ Δικαίου, κατὰ τῆς θεωρίας συγκεκριμένως περὶ κοινωνικοῦ συμβολαίου, ὑπολείμματα τῆς ὅποιας διεσώθησαν καὶ εἰς αὐτὴν ἀκόμη τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Καπὲ καὶ τοῦ Fichte. Καὶ ἀναγνωρίζει μὲν ὁ Hegel, ὅτι ὁ Rousseau, ὁ κλασικὸς διαμορφωτὴς τῆς θεωρίας τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου, ἀνήγαγε τὴν βούλησιν εἰς ἀρχὴν τῆς πολιτείας, ἐπιφέροντες ὅμως κατ' αὐτοῦ ἐξ ἄλλου (ὡς ἐπίσης κατὰ τοῦ Fichte) καὶ τὴν μομφήν, ὅτι συνέλαβε τὴν βούλησιν μόνον ὑπὸ τὴν μοδφήν μεμονωμένης βουλήσεως καὶ κατέληξε κατ' ἀκολουθίαν —διὰ νὰ συλλάβῃ τὴν ἰδέαν τῆς γενικῆς πολιτειακῆς βουλήσεως—εἰς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ συμβολαίου, τῆς συμφωνίας, ἥ ὅποια δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ εἰ μὴ ὡς συναίρεσις τῆς αὐθαιρεσίας τῶν μεμονωμένων ἀτομικῶν βουλήσεων.¹⁾ Κατὰ τῆς ἀρχῆς τῆς μεμονωμένης βουλήσεως ὡς στοιχείου συνιστῶντος ὡς τοιούτου τὴν πολιτειακὴν βούλησιν στρέφει ὁ Hegel τὸν θεμελιώδη ἴσχυρισμόν του, κατὰ τὸν ὅποιον ἡ ἀντικειμενικὴ βούλησις ὑπάρχει καθ' ἑαυτὴν καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἐννοίᾳ τῆς κατὰ λόγον, εἴτε ἀναγνωρίζεται, εἴτε δὲν ἀναγνωρίζεται ὑπὸ τῶν μεμονωμένων βουλήσεων, εἴτε ἀνταποκρίνεται εἰς τὰς ἀρεσκείας τούτων, εἴτε δχλ.²⁾

Ἄρκει νὰ παραβάλῃ τις τὴν κριτικήν, τὴν ὅποιαν ἀσκεῖ ὁ Hegel εἰς βάρος τοῦ Rousseau, πρὸς τὴν δριμεῖαν ἐπίθεσιν, τὴν ὅποιαν ἐπεχείρησεν ὁ Auguste Comte κατ' αὐτοῦ, διὰ νὰ ἀντιληφθῇ τὴν θεμελιώδη διαφορὰν τῆς βάσεως, ἀφ' ἣς ὠρμήθησαν ὁ Hegel καὶ ὁ Comte. Ἐν ᾧ τοῦ Comte ἡ ἐπίθεσις ὀφείλεται εἰς καθαρὰν ἀντίδρασιν πρὸς τὴν γαλλικὴν ἐπανάστασιν, τὴν ὅποιαν ἐθεώρει ὡς προκληθεῖσαν ἀπὸ τὰ ἡμικῶς διαλυτικὰ διδάγματα τοῦ Rousseau, ἐν ᾧ τοῦ Comte λοιπὸν ἡ ἐπίθεσις ὀφείλεται εἰς τυχαίας ὑποκειμενικὰς διαθέσεις, αἱ ὅποιαι ἔχοησίμευσαν κατ' ἀρχὴν ὡς τὸ μόνον κριτήριον τῆς λεγομένης θετικῆς φιλοσοφίας του, ὁ κριτικὴ τοῦ Hegel ὀρμᾶται ἀπὸ συστηματικῆς ἐμβαθύνσεως εἰς τὸ ἴστορικὸν περιεχόμενον τῆς ἰδέας τῆς ἐλευθερίας καὶ ἐμφανίζει, συμπληρουμένης οὕτω τῆς ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Vico κατὰ πρώτην φορὰν ἐκδηλωθείσης

1) Bl. Hegel, *Grundlinien* κλπ., σ. 196 κ. ἔ.

2) Hegel, ἐνθ. ἀν., σ. 197.

ἀντιθέσεως πρὸς τὴν καρτεσιανὴν μαθηματικὴν περὶ τοῦ κόσμου ἀντίληψιν, τὰ ποιοτικὰ κριτήρια τῆς ἐλευθερίας ὑπεράνω τῶν τυχαίων καὶ ἀριθμητικῶν. Ἡ στάσις αὗτὴ τὸν Hegel, παρὰ τὰς ἀφηρημένας διατυπώσεις, μὲ τὰς δύοις προβάλλει, εἶναι βαθύτατα ἴστορική. Εἰς τὰς παραδόσεις του μάλιστα περὶ φιλοσοφίας τῆς ἴστορίας, συνεχίζων ὁ Hegel καὶ συμπληρών τὴν κριτικήν, τὴν δύοιαν ἀσκεῖ κατὰ τοῦ Rousseau εἰς τὸ περὶ φιλοσοφίας τοῦ δικαίου ἔργον του, προσθέτει καὶ ὠφισμένας σκέψεις, αἵ δύοιαι ἔκδηλοῦν καὶ καθαρώτερον τὴν ἴστορικότητα τῆς συνειδήσεώς του. Ἡ εἰς τὴν ἵδεαν τοῦ πολιτικοῦ συμβολαίου ἐνυπάρχουσα ἀρχή, καθ' ᾧν ἡ ἐλευθερία εἶναι τὸ ἐκ φύσεως δεδομένον, ἢ δὲ πολιτεία, ἰδρυμένη ἢ νοούμενη ἀπλῶς ὡς ἰδρυθεῖσα διὰ συμβάσεως, ἔρχεται νὰ περιορίσῃ τὴν φυσικὴν ἐλευθερίαν, διὰ νὰ καταστήσῃ δυνατὴν τὴν ὅμαλὴν συμβίωσιν, ἥτις ἀρχὴ αὐτῆς, ἥτις δύοια μειώνει τὴν ἴστορίαν ἀπέναντι τῆς φύσεως καὶ συνιστᾶ τὸν πρωτογονικὸν ρωμαντισμὸν τοῦ ἀντι-ἴστορικῶς διατεθειμένου δυτικοευρωπαϊκοῦ Φωτισμοῦ, καταπολεμεῖται ὑπὸ τοῦ Hegel ὡς τοιαύτη, ἀντιπαρατασσομένης εἰς αὐτὴν τῆς ἀρχῆς, καθ' ᾧν ἡ ἐλευθερία δὲν προϋπάρχει τῆς ἴστορίας, ἀλλὰ κατακτᾶται διὰ τῆς ἴστορίας¹⁾). Ἡ ἐλευθερία ὑπάρχει μόνον διὰ τῆς συνειδήσεως. Διὰ τῆς συνειδήσεως, ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ πνεῦμα, ὑπάρχει ἥτις ἴστορία.

Συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω, ἥτις ἴστορία πρέπει νὰ θεωρῆται, κατὰ τὸν Hegel, ὡς ἀρξαμένη, ὅταν ἐγένετο τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς κατάκτησιν τῆς ἐλευθερίας, ὅταν ἡρχισε δηλαδὴ ὁ λόγος νὰ προσλαμβάνῃ «ἐγκόσμιον» ὑπαρξεῖν²⁾). Ἡ γένεσις τῆς πολιτείας, δι' ἣν αἴρεται ἡ ἀπλῶς φυσικὴ καὶ τὸ ἀτομον ἀγνοοῦσα ὑπαγωγὴ τῶν ἀνθρώπων ὑπὸ τὰς κοινότητας τοῦ αἷματος, συμπίπτει πρὸς τὴν γένεσιν τῆς ἴστορίας. Πρὸ τῆς πολιτείας ὑπάρχει ἥτις προϊστορία. Τὸ πρῶτον βῆμα τῆς ἐλευθερίας, δι' οὖν εἰσέρχεται ὁ ἀνθρώπος εἰς τὴν ἴστορίαν, εἶναι ἐκεῖνο, τὸ δύοιον ἐπιβάλλει εἰς αὐτὸν νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὴν πολιτείαν, εἰς τοὺς νόμους καὶ τὰς ἐπιταγάς της. Μόνον ὑπὸ πολιτείαν γνωρίζει ὁ ἀνθρώπος, ὅτι ὑπακούει. Εἰς τοὺς κόλπους τῆς προπολιτειακῆς κοινότη-

1) Hegel Vorlesungen, ἔνθ' ἀν., σ. 78 κ. ἐ.

2) Hegel, ἔνθ' ἀν., σ. 101.

τος ὑπακούει, χωρὶς νὰ γνωρίζῃ τοῦτο. "Η μᾶλλον: δὲν ὑπακούει καν, διότι εἰς τοὺς κόλπους ταύτης δὲν γεννᾶται ζήτημα ὑπακοῆς καὶ ἀνυπακοῆς. "Η ἀντικειμενικὴ ίστορία προϋποθέτει, κατὰ τὸν Hegel, τὴν ὑποκειμενικὴν ίστοριαν.¹⁾ Πρέπει νὰ γνωρίζω, δτι ζῶ ίστορικῶς, πρέπει νὰ γνωρίζω, δτι ὑπακούω καὶ συμμορφοῦμαι εἰς ὅρισμένας ἐπιταγάς, διὰ νὰ ὑπάρχει ἡ ίστορία καὶ ὡς ἀντικειμενικὸν γεγονός. Δι' αὐτὸν καταλήγει δ Hegel εἰς τὸ συμπέρασμα, δτι ἡ ἔναρξις τῆς ίστορίας συνέπεσε πρὸς τὴν στιγμήν, καθ' ἥν ἐσημειώθη ἡ πρώτη ἔξιστόρησις γεγονότων, ἡ μνήμη ἡ ίστορική. "Η ἔξιστόρησις συμπίπτει πρὸς τὰς ίστορικὰς πράξεις καὶ περιστάσεις. Μόνον ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς πολιτείας, δπου ὑπάρχει συνείδησις τῶν νόμων, σημειοῦνται καὶ αἱ πράξεις κατὰ τρόπον σαφῆ, ὑπάρχει δηλαδὴ σαφὴς περὶ τῶν πράξεων αυτείδησις γεννῶσα τὴν ἀνάγκην καὶ τὴν ἕκανότητα, δπως διατηρηθῶσιν αἱ πράξεις διὰ τῆς μνήμης καὶ καταστῶσιν ἀντικείμενον ἔξιστόρησεως. Πρὸ τῆς πολιτείας, ἔξω τῆς πολιτείας, αἱ φωναὶ τῶν ἀνθρώπων μένουν ἄφωνοι καὶ βωβαῖ.

"Ἐὰν ἀρχίζῃ ἡ ίστορία τὴν στιγμήν, καθ' ἥν ἀρχίζει δ λόγος νὰ προσλαμβάνῃ «ἔγκρισμιον ὑπαρξίαν», νὰ προσλαμβάνῃ δηλαδὴ τὴν μορφὴν τοῦ πνεύματος, τῆς βουλήσεως καὶ τῆς συνειδήσεως, πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἡ ίστορία ὡς ἔρμωμένη, ἀλλὰ καὶ συνεχῶς (κατὰ κανόνα τούλαχιστον) διεπομένη ἀπὸ μεγάλας ἀντιφάσεις, ἀπὸ μεγάλους ἀγῶνας. "Ηδη ἔθιξαμεν ἀνωτέρω τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς διδασκαλίας τοῦ Hegel. "Αξίζει νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τοῦτο καὶ νὰ τὸ συνδυάσωμεν ουσιηματικώτερον πρὸς τὴν ὅλην περὶ ίστορίας θεωρίαν τοῦ. "Ἐν φεὶς τὴν φύσιν ἐπικοινωνεῖ δ λόγος ἀμέσως πρὸς τὴν πραγματικότητα (ἢ πραγματικότης ὑπάρχει ὡς τοιαύτη κατὰ λόγον), εἰς τὴν ίστοριαν, δπου δ λόγος προβάλλει ὡς πνεῦμα, δὲν ἀναφέρεται οὗτος ἀπ' εὐθείας εἰς τὴν πραγματοποίησιν τοῦ προορισμοῦ του²⁾). "Ο λόγος, εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ πνεύματος, τῆς ίστορίας, ἐπικοινωνεῖ πρὸς τὴν πραγματικότητά του μέσω τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς βουλήσεως τῶν ἀνθρώπων. "Εδῶ ὑπάρχει ἡ ἀντικειμενικὴ καὶ ἡ ὑποκειμενικὴ πλευρά. "Εδῶ ὑπάρχει ἡ δυνατότης τῆς διαστάσεως καὶ τοῦ ἀγῶνος. «Τὸ πνεῦμα»,

1) Βλ. ὡς πρὸς τὰ ἐπόμενα: Hegel, ἐνθ' ἀν., σ. 103 κ. ἐ.

2) Βλ. Hegel, ἐνθ. ἀν., σ. 96 κ. ἐ., 106 κ. ἐ.

λέγει δὲ Hegel, «ἔχει νὰ ὑπερνικήσῃ τὸν ἔαυτόν του ὡς τὸ ἀληθὲς ἐχθρικὸν ἔμποδιον τοῦ ἔαυτοῦ του... Τὸ πνεῦμα θέλει νὰ φιθάσῃ εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἴδιας αὐτοῦ ἔννοίας, ἀλλ' ἀποκρύπτει μόνον του τὴν ἔννοιάν του καὶ εἶναι ὑπερήφανον, αἰσθάνεται ἥδονήν, ἀποένούμενον ἀπὸ τοῦ ἔαυτοῦ του». Διὸ ἀυτὸν καὶ ἡ ἔξελιξις τῆς ἴστορίας δὲν εἶναι ὅμαλή, ὅπως ἡ ἔξελιξις τῆς ὁργανικῆς ζωῆς, ἀλλ' εἶναι συνδεδεμένη μὲ σκληρὰν ἐργασίαν, μὲ ἀγῶνας καὶ πρωτίστως μὲ ὠρισμένου καὶ συγκεκριμένου περιεχομένου σκοπόν, μὲ τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἐλευθερίας. Ἡ παγκόσμιος ἴστορία συνιστᾶ βαθμίδας ἔξελιξεως, αἱ ὅποιαι νοοῦνται μόνον ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν συνείδησιν τῆς ἐλευθερίας, δηλαδὴ πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τὴν προσπάθειάν του, ὅπως προκληθῆ ταῦτοις μεταξὺ τῆς ἀντικειμενικῆς καὶ ὑποκειμενικῆς του πλευρᾶς. Τὸ παγκόσμιον πνεῦμα ἐκδηλώνει τὴν προσπάθειάν του ταύτην διὰ τῶν λαϊκῶν πνευμάτων, διὰ τοῦ πνεύματος δηλαδὴ τῶν λαῶν ἔχεινων, οἵ δποῖοι, διὰ νὰ ἔχουν πνεῦμα, πρέπει νὰ ἔχουν ὑπερβῆ, τὸ ἀπλῶς φυσικὸν στάδιον τῆς ζωῆς των καὶ νὰ ἔχουν συγκροτηθῆ εἰς πολιτείαν. Ἐκάστη ἐποχὴ τῆς παγκοσμίου ἴστορίας συμπίπτει, κατὰ τὸν Hegel, πρὸς τὸν ἀγῶνα τοῦ πνεύματος ἐν δὲ λαοῦ, ἐνὸς λαοῦ κοσμοῖστορικοῦ. Ἀπέναντι τοῦ κοσμοῖστορικοῦ τούτου λαοῦ εἶναι τὰ πνεύματα τῶν ἄλλων λαῶν ἐστερημένα δικαιωμάτων¹). Ὁ κοσμοῖστορικὸς λαός—ὅπως ὁ Ἑλληνικός, ὁ ρωμαϊκός, ὁ γερμανικός—ἀποβλέπει, μέσῳ ἀγώνων καὶ τραγικῶν συγκρούσεων, νὰ ἀρῃ πᾶσαν διάστασιν μεταξὺ τῆς ὑποκειμενικῆς καὶ ἀντικειμενικῆς πλευρᾶς τοῦ πνεύματός του καὶ νὰ καταλήξῃ εἰς τὸ νὰ συλλάβῃ, νὰ γνωρίσῃ πλήρως τὸν ἔαυτόν του. Ὅταν ἐπιτευχθῇ τοῦτο, σημειοῦται τὸ τέλος καὶ ἡ παρακμή του, ἔρχεται ἡ σειρὰ ἄλλου κοσμοῖστορικοῦ λαοῦ, ἄλλης περιόδου εἰς τὴν παγκόσμιον ἴστορίαν²). Ἡ ζωή, ἡ ἴστορική ζωή λαοῦ τινος ὑπάρχει, κατὰ τὸν Hegel, μόνον, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει ἀντίθεσις καὶ ἀγών. Ὅταν παύσῃ πᾶσα ἀντίθεσις λαϊκοῦ τινος πνεύματος πρὸς ἔαυτό, ὅταν φθάσῃ λαός τις εἰς τὸ νὰ γνωρίσῃ πλήρως ἔαυτόν, ἔξακολουθεῖ βεβαίως πολλάκις νὰ ζῇ, ζῇ ὅμως μόνον ἐκ συνηθείας, ἡ δὲ συνήθεια ἔχει ἀπλῶς «τυπικὴν διάρκειαν», διάρκειαν ἐστερημένην.

1) Bl. Hegel Grundlinien u.l.p., σ. 273.

2) Hegel Vorlesungen u.l.p., σ. 116.

ίστορικης ουσίας¹⁾). Ὁ λαὸς αὐτὸς εἶναι κατ' οὐσίαν νεκρός. Ὅπάρχουν δμως οἱ λαοὶ μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ ἀποθάνουν; Ὁ θάνατος κοσμοῦ-στορικοῦ συγκεκριμένως λαοῦ σημαίνει ἄρα γε διακοπὴν εἰς τὴν ἔξ-λιξιν τῆς ιστορίας, προκαλεῖ χάσμα καὶ εἶναι τέλος οὐσιαστικόν, τὸ δποῖον σημειοῦται ὡς τέλος καὶ εἰς τοῦ παγκοσμίου πνεύματος τὴν πορείαν;

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο καταδεικνύεται κατ' ἔξοχὴν ἡ διαλεκτικότης τῆς ιστορικῆς ζωῆς, δπως τὴν συλλαμβάνει ὁ Hegel. Ἀπὸ τὴν ζωὴν προκύπτει ὁ θάνατος, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν θάνατον ἡ ζωή. Τοῦτο, κατὰ τὸν Hegel, συμβαίνει εἰς τὴν ιστορίαν ὑπὸ μօρφήν, διὰ τὴν ἀγαπαράστασιν τῆς δποίας δὲν ἀρκεῖ ἀπλῶς τοῦ φοίνικος ἡ παρομοίωσις. Ὁ παρακμάζων καὶ ἀποθνήσκων λαὸς περιέχει ἐν ἑαυτῷ, ὡς ἀντί-θεσίν του, τὴν θεμελιώδη ἀρχὴν τῆς ζωῆς ἄλλου ιστορικοῦ λαοῦ ὡς ἀρχὴν ἀνωτέραν.²⁾ Ὡς παρακμὴ καὶ ὡς θάνατος ἐκδηλοῦται ἐπὶ λαοῦ τινος ἡ κατ' ἀντίθεσίν του προβάλλουσα ἀνωτέρα ιστορικὴ ἀρχὴ ἄλλου λαοῦ. Ὁ Hegel τονίζει, διὰ τοῦ θάνατος λαϊκοῦ τινος πνεύματος διαφέρει οὐσιωδῶς ἀπὸ τοῦ θανάτου τῶν φυσικῶν ἀτόμων.³⁾ Ὁ λαὸς δὲν ἀποθνήσκει, ἀλλὰ φονεύει τὸν ἑαυτόν του. Διότι ἡ ἀρνη-σις τῆς ζωῆς του ὑπάρχει δεδομένη εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν ὑπαρξίαν του. Τὸ λαϊκὸν πνεῦμα εἶναι ἴδεα, ἡ δποία περιέχει ἐν ἑαυτῇ καὶ τὴν ἀρ-νησίν της. Τοιουτορόπως τὸ παγκόσμιον πνεῦμα, ἀντικειμενοποιού-μενον εἰς τὴν ιστορίαν διὰ τῶν λαϊκῶν πνευμάτων, καταστρέφει ἐκά-στοτε τὴν συγκεκριμένην ἀντικειμενοποίησίν του, συλλαμβάνον δμως διαρκῶς τὸ γενικόν, διὰ τοῦ δποίου ὑπάρχει τὸ εἰδικὸν καὶ συγκεκρι-μένον. Τὸ παγκόσμιον πνεῦμα συλλαμβάνει τὸ γενικόν, ἐντὸς τοῦ δποίου ὑπάρχουν συντεθειμέναι εἰς ἐνότητα ἡ θέσις συγκεκριμένου τινος λαϊκοῦ πνεύματος καὶ ἡ ἀρνησίς του, τοῦ ιστορικῶς ἐπομένου λαϊκοῦ πνεύματος χρησιμοποιοῦντος τοιουτορόπως ὡς ἴδιαν αὐτοῦ συγκεκριμένην θέσιν τὸ γενικόν, τὸ δποῖον προκύπτει ἐκ τῆς συνθέ-σεως τοῦ θετικοῦ καὶ ἀρνητικοῦ στοιχείου, δι' οὗ εἶχεν ἐκπληρώσει

1) Hegel, ἐνθ. ἀν., σ. 120.

2) Bl. Hegel, Vorlesungen κλπ., σ. 118, ὡς καὶ Grundlinien κλπ., σ. 273.

3) Bl. Hegel, Vorlesungen κλπ., σ. 120 κ. ἕ.

τὸν λόγον τῆς ὑπάρχεως του διστορικῶς προηγούμενος λαός. Δι' αὐτὸν ἀκριβῶς ὑπάρχει, κατὰ τὸν Hegel, συνέχεια εἰς τὴν ἴστορίαν, ὑπάρχει συνέχεια καὶ ὅταν ἀκόμη παρεμβάλλωνται καταστροφαὶ καὶ μετατρέπωνται κατ' ἐπίφασιν—μόνον κατ' ἐπίφασιν—τὰ πάντα εἰς ἐρείπια. Τίποτε δὲν χάνεται εἰς τὴν ἴστορίαν. «Οἱ θάνατοι τῶν λαῶν καὶ τὸ τέλος ὀλοκλήρων ἐποχῶν δὲν συμπαρασύρει εἰς τὴν ἀφάνειαν καὶ τὴν οὐσίαν. τυῦ πνεύματος τῶν λαῶν καὶ ἐποχῶν. Ἐκ τοῦ ἀφανιζομένου «συγκεκριμένου» προκύπτει πάντοτε κάτι τὸ γενικώτερον, τὸ δποῖον περιλαμβάνει ἐν ἔαυτῷ καὶ διασώζει τὴν οὐσίαν τοῦ παρελθόντος. Παρελθὸν δὲν ἔχει, κατὰ τὸν Hegel, ἡ ἴστορία εἰς τὴν οὐσίαν της.¹⁾ Ἐφ' ὅσον εἰς τὴν παγκόσμιον ἴστορίαν προβάλλουν τὰ πάντα ἀπλῶς ὡς τὸ φαινόμενον τῆς ἰδέας τοῦ πνεύματος, ἔξετάζοντες τὸ παρελθόν, ἔξετάζομεν κατ' οὐσίαν τὸ παρόν. «Ἡ φιλοσοφία», λέγει δι Hegel, «ἀσχολουμένη μὲ τὴν ἀλήθειαν, ἀσχολεῖται μὲ κάτι, τὸ δποῖον εἶναι αἰωνίως παρόν. Διὰ τὴν φιλοσοφίαν δὲν ὑπάρχει εἰς τὸ παρελθὸν τίποτε, τὸ δποῖον χάνεται, διότι ἡ ἰδέα εἶναι παροῦσα . . . Ἡ παροῦσα μορφὴ τοῦ πνεύματος περιλαμβάνει ἐν ἔαυτῇ ὅλας τὰς προηγουμένας βαθμίδας . . . Αἱ στιγμαί, τὰς δποίας φαίνεται, ὅτι ἔχει τὸ πνεῦμα δπισθέν του, περικλείονται καὶ εἰς τὸ παρόν βάθος του». «Τὸ μῆκος τοῦ χρόνου εἶναι κάτι τὸ καθαρῶς σχετικόν· τὸ πνεῦμα ἀνήκει εἰς τὴν αἰωνιότητα. Διὰ τὸ πνεῦμα δὲν ὑπάρχει μῆκος».²⁾

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω δὲν πρέπει νὰ ἔξαχθῃ τὸ συμπέρασμα, ὅτι διὰ τὸν Hegel δὲν ὑπάρχει τὸ μοναδικόν, ἡ ἀτομικότης τοῦ ἴστορικοῦ γεγονότος. Τὸ ὅτι ἀνίγεται τὸ εἰδικόν, ἀτομικὸν καὶ συγκεκριμένον εἰς τὸ γενικόν, δὲν σημαίνει ἀφανισμὸν τοῦ εἰδικοῦ καὶ ἀτομικοῦ, ἐφ' ὅσον τὸ γενικόν, δπως τὸ συλλαμβάνει δι Hegel, περιλαμβάνει ἀκέραιον τὸ εἰδικόν, πλουτιζομένης μάλιστα τῆς ὑπάρχεως του καὶ διὰ τῆς ἀρνήσεώς του, ἐμφανιζομένου δὲ τοῦ γενικοῦ ἐπίσης μὲ τὴν σειράν του ὡς ἀτομικοῦ, ὡς ἐκπροσωπουμένου δηλαδὴ ὑφ' ὁρισμένης, συγκεκριμένης πραγματικότητος. Διὰ τὸν Hegel δὲν ὑπάρχει τὸ ἐστερημένον συγκεκριμένον, πραγματικοῦ περιεχομένου γενικόν. Τὸ ἀγαθὸν χάριν τοῦ ἀγαθοῦ, ἡ ἔννοια δηλαδὴ τοῦ ἀγαθοῦ ὡς ἔννοια ἐστερημένη

1) Βλ. καὶ ὡς πρὸς τὰ ἐπόμενα: Hegel, ἐνθ' ἀν., σ. 124 κ. ἐ.

2) Hegel, ἐνθ' ἀν., σ. 161.

συγκεκριμένου περιεχομένου δὲν ὑπάρχει διὰ τὸν Hegel, εἶναι, ὅπως τονίζει οὗτος ρητῶς, κάτι τὸ «κενὸν» καὶ «δὲν ἔχει θέσιν εἰς τὴν ζωτικὴν πραγματικότητα».¹⁾ Τὸ αὐτὸν ἵσχει διὰ τὸν Hegel καὶ ὡς πρὸς τὸ δρθὸν ἐν γένει, ὃς πρὸς τὸ κατὰ λόγον ὑπάρχον. Ἡ ἔννοια τοῦ γενικοῦ δὲν πρέπει, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Kant καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν γενικότερον τοῦ φυσικοεπιστημονικοῦ τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι, νὰ μᾶς παρασύρῃ εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι, ὅπου δικλεῖ ὁ Hegel περὶ γενικοῦ, θυσιάζει τὸ ἀτομικὸν καὶ σκέπτεται κατὰ τρόπον ἀντί θετον πρὸς τὴν ἴστορίαν. Ἡ ἔννοια τοῦ γενικοῦ εἰς τὸν Hegel εἶναι πρωτότυπος. Τὴν δικαίωσίν της ἥρθισθη ὁ Hegel ἀκριβῶς ἀπὸ τοὺς κόλπους τῆς ἴστορίας. Τὸ «γενικὸν» τοῦ Hegel δὲν πηγάζει ἀπὸ τὴν τυπικὴν λογικήν, ἀλλ᾽ εἶναι ἔννοια διαλεκτικὴ περιλαμβάνουσα ἐν ἑαυτῇ ἀκέραιον, ὃς τοιοῦτον, δηλαδὴ ὃς «πραγματικὸν» καὶ «μοναδικόν», τὸ εἰδικὸν καὶ ἀτομικόν. Μόνον μετὰ τὴν τοιαύτην σύλληψιν τῆς ἔννοίας τοῦ γενικοῦ κατώρθωσε καὶ ὁ ὑλισμὸς ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Marx νὰ ἀπαλλαγῇ, προκειμένου περὶ τῆς ἴστορίας, τοῦ φυσικοεπιστημονικοῦ περιεχομένου του καὶ νὰ ἀναχθῇ εἰς ὑλισμὸν ἴστορικόν. Οὕτω πρέπει νὺν νοηθῆναι κατὰ βίθιθος ἢ ὅλη ἀντίθεσις τοῦ Marx πρὸς τὸν φυσικοεπιστημονικόν, τὸν νατουραλιστικὸν ὑλισμόν, ἀντίθεσις, ἢ ὅποια, ὃς θὰ εἴδωμεν, βασίζεται κυρίως ἐπὶ τοῦ ἐπιχειρήματος, ὅτι ὁ φυσικοεπιστημονικὸς ὑλισμὸς δὲν συλλαμβάνει τὰς προίξεις τοῦ ἴστορικῶς ζῶντος ἀνθρώπου ὃς τοιαύτας, ἀλλὰ τὰς ἀνάγει εἰς ἀφηρημένα σχήματα, ἀφαιρεῖ δηλαδὴ ἀπ' αὐτῶν τὰ στοιχεῖα τῆς πραγματικότητος. Ἐπρεπε νὰ προηγηθῇ ὁ Hegel διὰ νὰ κατορθώσουν καὶ αὐτοὶ ἀκόμη οἵ ἀπαρνηθέντες τὸν διδάσκαλον μαθηταί του νὰ ἐπιχειρήσουν τὸ βῆμα, τὸ ὅποιον προέκυψεν ἀπὸ τὴν ἀπόρησιν ἔκείνου. Ο Μαρξισμὸς ἐπολέμησε τὸν Hegel, ἐμφανίσας, ὃς ίδιαν αὐτοῦ νίκην τὸν θρίαμβον τοῦ ἀντιπάλου του.

1) Hegel, ἔνθ. ἀν., σ. 65.

(Συνέχεια εἰς τὸ ἐπόμενον τεῦχος)